
Буряад хэлэнэй хэшээлдэ наада зохёолгын ажалай дүй дүршэлһөө

© Ванжилова Баярма Валерьяновна

учитель бурятского языка,

МАОУ «СОШ № 37»

Россия, 670018, г. Улан-Удэ, мкр. Аэропорт, 3

bajarma.van@yandex.ru

Оролто хуби. Үхибүүдые буряад хэлэндэ наадан хургалга хадаа аргагүй ехэ удхатай, үүргэтэй, мүн үрэтэй. Хургуулийн эхин ба дунда шатын наһанай үхибүүд үдэр бүхэн хүгжэдэг, хүмүүжэдэг ха юм даа. Олон тоото эрдэмтэд хургуулийн эдэ шатын наһанай үхибүүд наадахадаал шэнэ мэдэсэтэй, шадабаритай болоно гэжэ шэнжэлэн тодорууланхай гээшэ [1, 2, 4, 5, 7, 8]. Тиймэһээ буряад хэлэнэй оршон байгуулхадаа, үхибүүдтэ шэнэ үгэнүүдые, шэнэ ойлгосонуудые наадан үгэхэ хэрэгтэй. Хэшээлдэ үхибүүдтэ олон ондоо сэдэбээр наадануудые эмхидхэхэдэ, тон лэ үрэ дүнтэй.

Наадан гээшэ хэлэ заалгын шухала хэрэгсэл болоно. Нэгэдэхээр, хурагшадай ажал эдэбхитэйгээр үнгэрхэ. Хоёрдохёор, энэ арга хэрэглэлгэ хургалгын ябаса ехэ хонирхолтой болгоно, үхибүүд ехэ бодолгото болохо, сэдхэлээ хүдэлгэхэ. Буряад хэлэн тухай хэлэхэ болоо наа, нааданай хүсөөр хурагшадай аман хэлэлгэ хүгжөөнэбди, лексическэ, грамматическа материал эдэбхитэй болгонобди, хэлэлгын нөөсэ баяжуулнабди.

Гол хуби. 2025 ондо «Наадан хураа (багшын дүршэлһөө)» гэжэ хуралсалай-методическа ном бэлдэһэн байнабди [6]. Буряад хэлэнэй хэшээлдэ хэрэглэхэ зохёогдоһон наадануудай зарим аргууд тухай уншагшадта тобшохоноор хөөрөө. Энэ статья соо гурбан наадан тухай бэшэгдэхэ: «Нааданай талмай», «Тэбхээнсэг», «Хурдан ухаан».

Тийхэдэ жэл бүри зарим нааданууд нэмэгдэн, шэнэлэгдэн зохёогдоно. Жэ-шэнь, «Khurdan ukhaan» («Ологты» — түрүүшын нэрэ, мүнөө дээрээ 6 голово-ломко) гэхэн наадан үзэгүүдһээ, зурагуудһаа, тоонуудһаа бүридэһэн головоломко. Энэ нааданай хүсөөр хэлэлгын хубинуудта тааруу үгэнүүдые элирүүлжэ, суглуулжа, ба мэдүүлэлнүүдые зохёон бии болгохо аргатай. Жэлһээ жэлдэ нэмэгдэ-жэ, мүнөө иимэ болонхой:

– лексикын тоо бүридэл 130 байһан аад, мүнөө 735 үгэнүүд хүрэтэр ехэ болоо;

– зүб хэбтэй үгэнүүдые олохо даабаринууд нэмэгдээ;

– хэлэлгын хубинуудые элирүүлхэ даабаринууд ороо;

– зарим сэдэбүүдээр грамматическа дадал хорилгын ба эдэбхитэй бололгын даабаринууд оруулагдаа (юмэнэй нэрын хамтын падеж, нюурай зүйр үгэнүүдые үйлэ үгэнүүдтэй, тоогой нэрэнүүдтэй, юмэнэй нэрэнүүдтэй хэлэлгын элдэб кон-струкцинуудые зохёолго, тааруулга.

Мүнөө зохёһон наадануудтай танилсуулая.

1. «Нааданай талмай».

Рис. 1. «Нааданай талмай» наадан

«Мори урилдаан» гэхэн шагай нааданай гуримаар урилдуулжа наадхуулхадаа, үгэнүүдээ дабтанабди, зүбөөр хэлэжэ һурганабди, үхибүүд бэе бэеэ шагнажа, шалгажа, зүб тээшэнь болгонод.

Жэшээн, иимэ сэдбүүдээр дабталга үнгэргэхөөр байна: «Тоо», «Үнгэ», «Арбан хоёр жэл», хубсаһан, буряад арадай хубсаһан, грамматикын талаар падежэй асуудалнуудаар г. м.

Рис. 2. «Нааданай талмай» наада хэшээлдэ хэрэглэлгэ

«Үнгэ» гэжэ хэшээлэй сэдэбээр 2-дохи ангиин һурагшадай мэдэсээ шалгалгын, бэхижүүлгын үсын гэрэл-зурагуудые дурадханабди.

2. «Тэбхээнсэг» («Кубик») — үзэжэ байһан сэдэбһээ дулдыдаһан элдэб даабаринуудтай карточканууд тала бүхэнэйн хармаанууд соо хэгдэнэ.

Жэшээн:

- үзэгүүдтэй карточканууд;
- үенүүдтэй карточканууд;

Рис. 3. «Тэбхээнсэг» хэрэглэлгэ

«Эгээ бэрхэ хэн бэ?» гэнэн сэдэбээр хэшээлэй хэнэг үгтэнхэй. Һурагшад тэбхээнсэг хэрэглэжэ, даабари дүүргэжэ байна.

- сэдэбээр хэлэлгын нөөсэ баяжуулха карточканууд;
- мэдүүлэлнүүдтэй карточканууд;
- зурагуудтай карточканууд.

Эхин классуудта юрын асуудалнуудай орондо иимэ даабаринуудые үгэхэдэ болохо:

Жэшээн:

Найруулан бэшэ (опиши): дүрсэ, маяг, түхэл.

Зэргэсүүлэ (сравни): хэмжээ, хэм (адли юумэ, илгаатай юумэ олохо, илгаань зааха г. м.)

Энэ фотозураг дээрэ «Эгээ бэрхэ хэн бэ?» гэнэн сэдэбээр хэшээлэй хэнэг үгтэнхэй. Һурагшад тэбхээнсэг хэрэглэжэ, даабари дүүргэжэ байна.

Тиихэдээ һурагшад бүлэг бүлэгөөр ажал дүүргэхэдээ, тэбхээнсэгэй хармаан сооһоо даабаринуудтай карточкануудые абажа уншаад, тэмдэгэй нэрэнүүдые илгажа «эгээ» гэжэ үгэ нэмэжэ хэн тухай хэлэгдэнэб гэжэ элирүүлнэд.

Хэшээлдэ иимэ даабари үгтэхэ зэргэтэй.

Даабари.

Мүнөө бидэ бүлэг бүлэгөөр ажал дүүргэхэбди. Энэ тэбхээнсэгэй хармаанууд соо даабаринуудтай карточканууд нюулгаатай. Энэ карточкануудые тэбхээнсэг сооһоо олоод, даабаришень дүүргэхэ хэрэгтэй.

Ямар хүн тухай хэлэгдэнэб? Юугээрээ мэдээжэб?

«Эгээ» гэжэ үгэ хэрэглэжэ ямар бэ гэжэ хэлэгты.

1. Султан Косенэй үндэрынь хоёр метр хорин зургаан сантиметр юм. Тэрэ дүшэтэй. Султан Турцида байдаг.

_____ хүн юм.

Зүб харюу: Эгээ үндэр хүн юм. Юундэб гэхэдэ, тэрэнэй үндэрынь хоёр метр хорин зургаан сантиметр.

2. Джунри Балуинг Филиппиндэ байдаг. Тэрэнэй үндэр — жаран сантиметр. Тэрэ хорин дүрбэтэй.

Энэ _____ хүн байһан.

3. Дзироэмон Кимура Японидо байдаг. Тэрэ зуун арбан дүрбэтэй.

_____ хүн байһан.

4. Мексикэдэ байһан Мануэль Урибе табан зуун жаран килограмм байһан юм.

_____ хүн байһан.

– Шалгая. Зүб хэлээ гүт?

– Бэрхэнүүд.

Ямар үгэ хэрэглэжэ, мэдүүлэлнүүдээ дүүргэбэбибди? — ЭГЭЭ.

3. Головоломко «Khurdan ukhaan». Үзэгүүдтэй головоломко.

Түрүүн энэ наадан («Ологты»/«Найдите») гэжэ нэрэтэй байһан. Харин тэрэнээ саашань һайжаруулхадамнай, олохоһоо гадна, зохёохо, байгуулха гэжэ шадабари бии болоо. Зохёохон наадандаа ямар нэрэ үгэхэ гээшэб гэжэ шиидэхын тула, хэдэн толи соо хараһан, удхыень үзэһэн байнабди. «Головоломко» гэһэн үгын тайлбари харахада, иимэ байна:

1) «таабари» гээд ород-буряад онлайн-толи соо үгтэнхэй байна¹;

2) «тархи эрьюулмэ таабари, түбэгтэй бодолго» гээд Л. Д. Шагдаров Н. А. Очиров хоёрой «Ород-буряад толи» соо үгтэнэ [12];

3) «ухаанай хорилто, түбэгтэй бодолго» гэжэ монгол хэлэнэй «Орос-монгол толи» соо үгтэнхэй (авторнуудынь Ц. Дамдинсүрэн, А. Лувсандэндэв, Улаан-Баатар, 1982) [3].

Эдэ бүхы үгтэнэн удха анхаралдаа абаад, һүүлэй һүүлдэ «Хурдан ухаан» гэжэ нэрэдэ тогтоһон байнабди.

Юуб гэбэл, энэ нааданда үзэгүүдые тааруулжа, буряад хэлэн дээрэ үгэнүүдые, холбуулалнуудые, мэдүүлэлнүүдые олохо, зохёохо хэрэгтэй. Тиихэдээ ухаагаа хорихо, ухаагаа гүйлгэхэ, ухаанай таабаришье тааха шадабари хэрэгтэй болоно.

Мүнөө энэ наадантай танилсая.

¹ URL: <https://burvat-lang.ru/ Burlang.Toli> Словарь

Зорилго: 2 үзэгүүдһээ эхилээд 6 үзэгүүдтэй ямаршые үгэнүүдые буряад хэлэн дээрэ суглуулха, олохо. Эдэ тараһан, хоорондоо холбоогүй олон үзэгүүд соо хоргодоһон үгэнүүдые олохо. Үгэнүүд зүүн талаһаа баруун тээшээ байгуулагдаха ёһотой. Доро үгтэһэн фотозураг анхарагты.

Рис. 4. «Хурдан ухаан» наадан

Танай анхаралда «Khurdan ukhaan» гэжэ наада хэрэглэжэ, ямар үгэнүүдые олохоор бэ гэжэ харуулая.

Таблица 1

«Хурдан ухаан» гэжэ наадан соо хэды, ямар үгэнүүдые олохоор бэ?

«Үгэнүүдые ологты»/«Найдите слова»). 130 үгэ.						
А	Б		Д	Ж	З	Н
аха ажал	баха бар бар барина бариха би боро бороо	бута бутара бүри бэшэ бэшэнэ бэри бэе бэмни	даам дуран доро дүрөө дэрэ даараа	жара(н)	заан зун зура зураа зурана зурлаа	намна
2	16		6	1	6	1
О	У		Х		Һ	
одон ошо ошон ошоноб ошонош ошохот	уна унана унаа унаха унша уншаа уншаат уншааб	уншана унта унтаа унтааб унтаха ууна унтари	хара — черный хара — смотри смотра харана хари хариха	хура — хуша — кедр хуша — укрой хушана хүн хүрэ	hana hanana hanana haha hahana hahaha haha	hүн hүни hүжэ hүрэ hүрэнэ hүрэхэ hэри hэринэ

			харина хариба хатар хатара	хүрэнэ хүрэхэ хүнэри хэнэ	хура хураа хурана хураха	хэрихэ хэжэрэ
6	15		20		21	
Ш	Э		Я			
шара — желтый шара — жарь шараа шарана шараха шараба ши шэнэ шэрэ	эди эдинэ эдинэб эжы эдеэн энеэнэ энеэхэ	энхэ эрхэ эрхэб эрхэш эри эрихэ эрихэб энэ	яба ябана ябанаб яана яара яараха яарана яба ябаха ябахаб ябахаш ябахат			
9	15		12			

Тиихэдээ 1-дэхи головоломко соо 130 үгэнүүдые олохоор.

Бүхы дээрээ зохёонон головоломконуудые согсолходо, эды шэнээн үгэнүүдые олохоор юм. Доро үгтээн 2-дохи таблица соо анхарагты.

Таблица 2

Головоломконуудаар суглуулха үгэнүүдэй тоо

1-дэхи головоломко	2-дохи головоломко	3-дахи головоломко	4-дэхи головоломко	5-дахи головоломко
130 үгэ	125 үгэ	160 үгэ	185 үгэ	135 үгэ
Хамта дээрээ 735 үгэнүүд				

Мүн зургаадахи головоломко нэгэ бага илгаатай. Юуб гэбэл, энэ нааданхайгаар тоогой нэрэнүүдые оложо, «хэдытэйб?» гэнэн асуудалда богонихон мэдүүлэлнүүдые зохёожо болохо. 3-дахи таблица соо ямар мэдүүлэнүүдые зохёохоор бэ гэжэ анхарагты.

Таблица 3

«Хэдытэйб?» гэжэ зургаадахи головоломкын мэдүүлэлнүүд

	нэгэтэй (2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) гушан нэгэтэй (2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) дүшэн ... (50, 60, 70, 80, 90)	-б -ш -т -бди -д	
Би	гурбатай дүрбэтэй табатай арбатай гушан гурбатай	-б	

Хэшээлхээ гадуур буряад хэлэнэй габшагай нарада дашарамдуулан, «Түхэриг» гэнэн тэмсээнэй үедэ 9-дэхи ангиин хурагшад зургаан үзэгүүдхээ бүридэһэн ба холбуулалнуудые оложо тэмсэнэд.

Дүн. Бүхы дээрээ тобшолон хэлэхэдэ, нээрээшье, нааданай аргаар заахада, үгэнүүдэй хан нэмээхэдэ грамматика хорилгодо ехэ туһатай, үрэтэй гэжэ бодото наадануудай жэшээгээр хэлэхээр. Наадануудай арга хэрэглэлгын нүлөө иимэ байна: хэшээлдээ сэдхэлэй зүйдэ таатай байдал байгуулгада, хурагшадтай шадабариин дүй дээшэлүүлгэдэ, элдэб ушарта мэдэсээ, шадабарияа, дадалаа мүлилгэдэ, буряад хэлэндэ һонирхол таталгада, буряад арадай соёл хүндэлэлгэ хүмүүжүүлгэдэ аша туһатай. Буряад хэлээ дэлгэрүүлхэ, хүгжөөхэ, буряад хэлээ сахин хамгаалха хэрэгтэ хурагшадые татан оруулха хэрэг болоно гэжэ тоолонобди.

Литература

1. Аникеева Н. П. Воспитание игрой: книга для учителя. Москва: Просвещение, 1987. 144 с. Текст: непосредственный.
2. Артамонова Л. Н. Игры на уроке английского языка и во внеклассной работе // Английский язык. 2008. № 4. 363 с. Текст: непосредственный.
3. Дамдинсүрэн Ц., Лувсандэндэв А. Русско-монгольский словарь. Уланбатор: Госиздат, 1982. 825 с. Текст: непосредственный.
4. Петрова Л. В. Игровые технологии на уроках английского языка // Английский язык. 2008. № 11. С. 5–6. Текст: непосредственный.
5. Бесова М. А. Познавательные игры от А до Я. Ярославль: Академия развития, 2014. 272 с. Текст: непосредственный.
6. Ванжилова Б. В. Игры на уроках бурятского языка (из опыта работы учителя). Улан-Удэ, 2025. 60 с. Текст: непосредственный.
7. Магомедова Р. М., Абдусаламов М. М. Игровые технологии обучения иностранному языку: психолого-педагогические аспекты и практическое использование // МНКО. 2021. № 4(89). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/igrovyte-tehnologii-obucheniya-inostrannomu-yazyku-psihologo-pedagogicheskie-aspekty-i-prakticheskoe-ispolzovanie> (дата обращения: 23.11.2025). Текст: электронный.
8. Сайгушева Л. И., Стряпухина И. С. Игровые технологии как средство приобщения младших дошкольников к самообслуживанию // Международный журнал экспериментального образования. 2014. № 7(2). С. 39–41. Текст: непосредственный.
9. Степанова Е. Л. Игра как средство развития интереса к изучаемому языку // Иностранные языки в школе. 2004. № 2. С. 66–68. Текст: непосредственный.
10. Сысоев П. В., Евстигнеев М. Н. Современные учебные Интернет-ресурсы в обучении иностранному языку // Иностранные языки в школе. 2008. № 6. С. 2–9. Текст: непосредственный.
11. Цыденова Х. Г., Санданова М. Р., Лобсанова Л. П. Бурятские народные игры как средство речевого и физического развития обучающихся общеобразовательных организаций: методическое пособие. Улан-Удэ, 2024. Текст: непосредственный.
12. Шагдаров Л. Д., Очирова Н. А. Ород-буряад толи. Улан-Удэ: Буряад унэн, 2008. 904 с. Текст: непосредственный.